

Machinestempels als verzamelgebied (1)

Veel filatelisten verzamelen, behalve postzegels, ook stempels. Sommige stempels zijn geliefd omdat ze volledig op een postzegel passen (puntstempels, ook wel nummerstempels genoemd, en kleinrondstempels, zie afbeelding 1). Andere stempels, waaronder machinestempels, worden verzameld op geheel poststuk (enveloppe, kaart, formulier etc), of op "uitknipsels". Natuurlijk staat het eenieder vrij om zijn of haar verzameling naar eigen voorkeur in te richten, maar ik zou het verzamelen van stempels op uitknipsels toch met klem willen afraden. Er gaat andere informatie, zoals b.v. de aanleiding voor het tarief en het afgelegde traject met afzender en bestemming, verloren. Ook in tentoonstellingscollecties worden uitknipsels niet op prijs gesteld.

Afb. 1 Nummerstempel en kleinrondstempels op postzegels: Prinses Wilhelmina met hangend haar 3c. (NVPH 34) met punt- of nummerstempel 82 (Nijmegen), Cijfer 1876 1/2 c. (NVPH 30) met kleinrond Wormerveer en Cijfer 1894 1c. (NVPH 31a) met kleinrond Hees.

Mijn speciale verzamelgebied is dat van de "machinestempels". Hieronder worden verstaan de door de PIT (IPG) aangebrachte machinale afstempelingen; in de regel in zwarte inkt. Ze worden door verzamelaars nogal eens verward met de zgn. "frankeermachinestempels", die soms, maar dan ten onrechte, ook wel machinestempels worden genoemd. Dit zijn echter door particulieren (meestal bedrijven) op hun post aangebrachte machinale frankeringen. De afdrukken daarvan zijn in de regel in rood (zie afbeelding 2) en ze worden daarom ook wel "roodfrankeringen" genoemd.

Over de 'echte' machinestempels van Nederland wil ik de komende jaren regelmatig een kleine bijdrage voor Novio posta en de Hoornblazer schrijven, de bladen van de verenigingen waar ik lid van ben. Ik neem mij voor om in elke aflevering iets algemeen over deze stempels te vertellen, om vervolgens telkens een speciaal verschijnsel of leuk voorbeeld te bespreken.

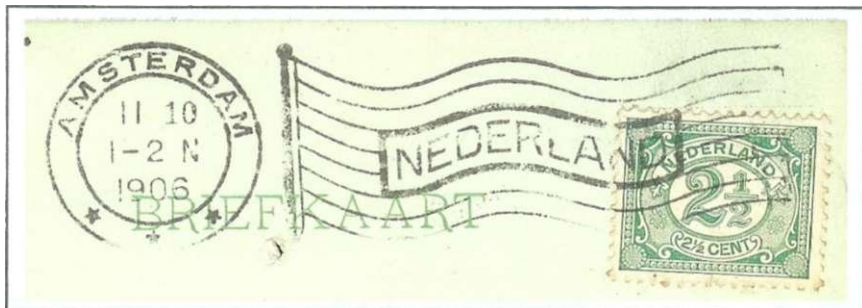
Afb. 2 Frankeermachinestempels (rood). Het gemeentestempel (boven) is afkomstig van een machine van Pitney Bowes, nummer 54637, dat van de politie (onder) komt van een Frama machine, nummer 51054.

Om te beginnen: wat is precies een machinestempel?

Op het einde van de 19^e en aan het begin van de 20^e eeuw was er sprake van een internationale postale mechaniseringgolf: de hoeveelheden post namen dusdanig toe dat er ijverig naar een vervangende manier werd gezocht voor het zeer tijdrovende handmatig stempelen van de post. Met behulp van de encyclopedie kunnen we *mechanisering* als volgt omschrijven: de vervanging van handkracht door inzet van door de mens bediende machinale middelen, waarbij de vergroting van productiviteit en kwaliteit een belangrijker doel is dan een eventuele kostenbesparing. Met andere woorden: men hoopte door het gebruik van machines méér poststukken per tijdseenheid van een duidelijk leesbaar stempel te kunnen voorzien. Op de allervroegste ontwikkelingen op dat gebied kom ik later nog wel eens terug. Afstempelingen die met behulp van een stempelmachine (noot 1) op postzegels zijn aangebracht, noemen we *machinestempels* (noot 2).

Als we kijken naar de vorm, de uiterlijke verschijning, dan bestaat een machinestempel in de regel uit 2 elementen: een rond of rechthoekig gedeelte waarin plaatsnaam en datum worden vermeld en een gedeelte met een afbeelding en/of tekst. Het eerste (ronde of rechthoekige) gedeelte wordt in verzamelaarskringen "stok" genoemd. Daarnaast staat de zogenaamde "vlag"; tegenwoordig meestal links,

maar bij proefmachines in het begin van de vorige eeuw en met name ook in de jaren 1950-1962 werd de vlag vaak rechts van de stok afgedrukt. De benamingen stok en vlag zijn in zwang gekomen na het gebruik van de stempels uit de Columbia machines, die in de eerste jaren van de vorige eeuw beproefd werden, o.a. in Den Haag (zie afbeelding 3). Uit deze afbeelding wordt wel duidelijk waarom machinestempels soms ook vlagstempels worden genoemd.

Afb. 3 Columbia vlagstempel Amsterdam 11 oktober 1906. In dit stempel "hangt" de vlag letterlijk nog aan een stok! In latere jaren is men de term "stok" gaan gebruiken voor het plaatsnaam- en datumgedeelte van het stempel.

Na deze algemene inleiding wil ik in deze eerste bijdrage uw aandacht vestigen op een machinestempel dat in 1947 en 1948 o.a. in Nijmegen (noot 3) is gebruikt. De tekst in de "vlag" luidt: HEBT U AL EEN CM², waarbij cm² in een omlijnd veldje van een vierkante centimeter is geplaatst (afbeelding 4).

Afb. 4 Nijmegen machinestempel met "stok" Nijmegen 2 II 17 / 1948 en met links de stempelvlag HEBT U AL EEN cm². (Plaatsnaamstempel type XV, volgens catalogisering van Van der Wart).

Zoals meestal bij machinestempels - het gaat daarbij immers altijd om het machinaal afstempelen van grote hoeveelheden post! — is het geen extreem onbekend of lastig stempel. Maar wie weet wat de tekst betekent? Van veel teksten in vlaggen en ook van daarin gebruikte afkortingen is de betekenis vaak minder bekend dan het stempel zelf.

Afb. 5 Certificaat van de Nationale Monumenten Commissie. Zie verder in de tekst.

Ik werd pas enkele jaren geleden op de feitelijke betekenis van de tekst in deze stempelvlag geattendeerd, toen ik op een veiling een kavelkje aantrof met enkele

poststukken die van dit stempel waren voorzien, met daarbij een "certificaat": een klein stukje papier van ongeveer 9 bij 13 cm., waarop minutieus klein de volgende tekst was afgedrukt (afbeelding 5):

Nationale Monumenten Commissie voor Oorlogsgedenktekens / Certificaat / Houder/ houdster dezes heeft 1 cm van het Damplantsoen, deel uitmakende van het Middendamterrein te Amsterdam, kadastraal bekend Gemeente Amsterdam Sectie No. 6927, ter beschikking gesteld van de Nationale Monumenten Commissie voor Oorlogsgedenktekens.

De Commissie heeft deze bijdrage tot de oprichting van Monumenten en de zorg voor nagelaten betrekkingen van de Nederlandse vrijheidsstrijders in dank aanvaard.

Verder bevat het certificaat een drietal namen met (gedrukte) handtekeningen:

Het Werk-Comité / jhr. Dr. M.L. Van Holte tot Echten, voorzitter,

Mr. G. van Hall, vice-voorzitter en penningmeester,

Mr. J.H. Des Tombe, secretaris.

Het certificaat is voorzien van de nummeraanduiding 1 - A / 001037. Op de achterzijde is met een (privé) stempeltje de datum 10 NOV. 1947 afgedrukt.

De tekst HEBT U AL EEN CM² was dus een oproep om mee te doen aan een (blijkbaar toentertijd algemeen bekende) actie om geld bijeen te brengen voor het Monument op de Dam in Amsterdam.

In het Maandblad voor Philatelie van de jaren 1947 en 1948 wordt dit stempel niet genoemd of besproken, en ook ben ik (nog) niet op zoek gegaan naar verdere informatie over deze actie. Overigens is dat ook niet de primaire bedoeling van deze rubriek. Dat ligt meer op de weg van de thematische verzamelaar, en wie weet is er onder u iemand die daar nog eens iets over weet te melden.

Een volgende keer zal het onderwerp zijn: de plaats van de machinestempels op de post, en het voorkomen van kopstaande stempels of gedeelten daarvan.

Jos M.A.G. Stroom.

Noten:

1. In de eerste jaren sprak men ook wel over "stempeltoestellen" of "apparaten".
2. Een algeheel overzicht van de Nederlandse machinestempels is te vinden in de Catalogus *Machinestempels*, in de reeks *De poststempels van Nederland*, uitgave van de Ned. Vereniging van Poststukken- en Poststempelverzamelaars, 6^e druk 1991.
3. Over het gebruik van stempelmachines te Nijmegen in de periode 1907 - 1947 is eerder gepubliceerd door Jacques C. Rutten en Jos M.A.G. Stroom in de Catalogus Waalpost **88**, Nijmegen 1988, blz. 24-44.